

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

verschil en de overeenkomst tussen beide? Wat is de overeenkomst en het verschil tussen een geloofsbeleving en een fantasie, een sprookje, een mythe, een illusie, een ideologie en zo meer? Freuds theoretische opvattingen worden besproken, evenals zijn werkwijze ter zake met patiënten, en vervolgens de ontwikkelingen op dit punt in de psychoanalytische wereld. Twee episodes zouden de lezers van dit tijdschrift in het bijzonder kunnen interesseren. Ten eerste Rümkes *Karakter en aanleg in verband met het ongeloof* (1939). Het kleine boek werd gelanceerd als een tegenhanger van het 'godsdienstvijandige' werk van Freud en het wordt nog steeds verkocht. In feite ligt de kwestie bepaald genuanceerder. Rümke zelf was volstrekt buitenkerkelijk en in het geheel niet christelijk opgevoed. Hij vond het geloof in het bestaan van een persoonlijke God bepaald geen voorwaarde voor geestelijke gezondheid, zoals wellicht soms werd gesuggereerd. Het kleine boek is dan ook een *Fremdkörper* in zijn werk. Vervolgens was er het 'projectiedebat' in de jaren vijftig en zestig. Sierksma — die jarenlang als godsdienstwetenschapper werkte aan de theologische faculteit van de universiteit Leiden — publiceerde in 1956 *De religieuze projectie* in het kielzog van Vestdijks essay *De toekomst der religie* uit 1947. Sierksma's betoog ging sterk in de richting van Freud: godsdienst is een innerlijke wereld uitvergroet tegen een kosmische achtergrond. Kort gezegd: godsdienst is projectie, zoals ook Vestdijk had beweerd. Sierksma's boek zorgde voor veel commotie en de discussie laaide hoog op in onze 'door theologische twisten doorwoekerde moerasdelta' (Reve). Voor wie in deze materie is geïnteresseerd, in godsdienstpsychologie en hoe Freud daar wordt gebruikt, is dit een heel geschikt boek.

Het onbewuste is onbewust

Bespreking van

José Carlos Calich & Helmut Hinz (2007). *The unconscious — Further reflections*. Londen: The International Psychoanalytical Association. ISBN 978 1 905888 02 3, 272 pp., € 36,60

WOUTER KEIRSE

The unconscious — Further reflections is verschenen in de reeks *Psychoanalytic ideas and applications* van het IPA Publications Committee. Deze reeks beoogt de uitwisseling van ideeën en thema's uit de ontwikkeling van de psychoanalyse, die de aandacht verdienen van de hedendaagse psychoanalytische gemeenschap en van professionelen uit aanverwante disciplines. In *The unconscious*, geredigeerd door Hinz en Calich, denken zeer verscheiden hedendaagse analytici uit de hele wereld en van verschillende analytische stromingen na over een basisonderwerp in de psychoanalyse: het onbewuste. Het boek bestaat uit negen eventueel afzonderlijk te lezen hoofdstukken, ingebed in een heldere proloog van de hand van Calich, waarin de toon van het boek wordt gezet, en een epiloog door Hinz, waarin een zorgvuldige samenvatting van de verschillende bijdragen telkens wordt gevolgd door inspirerende, waardevolle en genuanceerde opmerkingen. Calich stelt dat de door Freud ontwikkelde notie van het onbewuste onder analytici waarschijnlijk unaniem als de basis wordt gezien waarop de psychoanalyse is gebouwd. Daarentegen zal de vraag 'Wat is onbewuste activiteit in het menselijk psychisch functioneren?' niet automatisch leiden tot eenzelfde consensus. De inhoud van dit boek is hiervan een illustratie. Een rode draad door de verschillende hoofdstukken lijkt me dan ook dat dit boek niet

zozeer bijdraagt tot een substantialisering of materialisering van het onbewuste (wat toch een risico is met het onbewuste als focus van een boek), maar eerder tot een herontdekken of (her)benadrukken van het mysterie van het onbewuste: het onbewuste is onbewust.

Er zijn grosso modo twee verschillende benaderingswijzen in het boek. Enerzijds zijn er de auteurs die vooral het mysterieuze benadrukken door hun theoretische concepten van het onbewuste te presenteren. Anderzijds zijn er auteurs (een minderheid) die expliciet de overdracht als manifestatie van het onbewuste benoemen en illustreren aan de hand van klinische vignetten. Dat deze laatste auteurs in de minderheid zijn, heeft misschien wel te maken met de opzet van het boek of de intentie van de meeste auteurs — de nadruk op het onbewuste als het absoluut onbereikbare — maar is misschien ook wel een teken des tijds, waarin het (opnieuw) niet evident is om het onbewuste een waardige plaats te geven binnen de klinische praktijk. Veelzeggend in dit verband is het statement van Eifermann (pleitend voor een klassieke benadering in haar hoofdstuk): ‘A psychoanalysis that aims to focus primarily on the uncontrollable power of our own mind, on the unknown within ourselves, is almost intolerable. For this reason psychoanalysis is in constant danger of being undermined, of being derailed from its focus on the unconscious, in its theoretical innovations, and no less in clinical practice.’

Hainly, Semi en Eiferman zijn de auteurs die expliciet de overdracht als manifestatie van het onbewuste benoemen. Hanly onderzoekt de impact van de zogeheten relationele wending in de vorming van het onbewuste, waarbij twee fundamentele premissen de basis vormen: enerzijds de objectrelaties die de fundamentele causale factoren vormen in het psychische leven en in de pathogenese en anderzijds de relatie tussen analyticus en analysant die er een is van wederkerige overdracht-tegenoverdracht-*enactment*. Semi concentreert zich

op de metapsychologie van het onbewuste en ontdekt impliciete weerstanden in sommige theoretische en methodologische formuleringen. Hij benadrukt niet alleen het verschil tussen het onderzoeken van de overdracht en het onderzoeken van het onbewuste, maar ook de sterke, dikwijls gewelddadige impact van de overdracht en illustreert dit met een sprekend klinisch vignet. Eiferman voert een pleidooi voor het ‘rigoureuus’ vasthouden aan het observeren en interpreteren in de overdracht. Ze onderbouwt haar betoog door te verwijzen naar bepaalde theoretische trends in de psychoanalyse die het onbewuste kunnen ondermijnen en illustreert dit ook aan de hand van verhelderende klinische voorbeelden.

In de andere hoofdstukken, die het leeuwendeel van het aantal bladzijden vormen, illustreren de verschillende auteurs hun concept van het onbewuste — concepten die in wisselende mate verschillen van het freudiaanse onbewuste. Laplanche werkt op een heldere manier drie betekenissen uit van het onbewuste binnen het raamwerk van de algemene verleidingstheorie en benadrukt hierbij het primaat van de Ander. Grotstein overweegt in zijn lange bijdrage — overigens uitblinkend in de rijkdom aan verwijzingen, gedachten en ideeën — dat het onbewuste bij Freud is gedepersonaliseerd (de bovennatuurlijke wees is ontvoerd) en hij confronteert de lezer met een onbewuste in termen van ‘een onverwoordbare subjectiviteit, een fundamenteel anders-zijn, een alter ego in ons’. Kaës denkt na over het onbewuste vanuit zijn ervaringen in het werken met psychoanalytische groepen en confronteert de lezer op die manier met een heel ander concept van het onbewuste dan dat uit de individuele analyse. Voor professionals die met groepen werken heeft hij waarschijnlijk heel wat te bieden. Milmanine vertrekt vanuit Lacans concept van het onbewuste, gestructureerd als taal. Hij maakt een scherp onderscheid tussen het onderdrukte onbewuste en het te vroeg gesloten onbe-

wuste in verband met de zogeheten pathologie van de jouissance. Mondrazk en zijn medeauteurs halen tot slot de chaostheorie erbij en vinden dat de ideeën van Bion en Matte-Blanco Freuds revolutionaire concept van de psyche als een open en complex systeem het best verder ontwikkelen. Lezers van dit boek krijgen een excellent en onderwijzend (lees te bestuderen) overzicht voorgeschoteld van de pluralistische visies op het concept van het onbewuste. Voor een jonge psychoanalytisch therapeut bevat dit boek een rijkdom aan verwijzingen voor verdere kennisverwerving en integratie. De doorgewinterde analyticus zal in dit boek een mooie bundeling vinden van de vragen waarmee het hedendaagse theoretische corpus van de psychoanalyse worstelt.

Een psychotherapeut die het weet!

Bespreking van

Charles T. Stewart (2008). *Dire emotions and lethal behaviors — Eclipses of the life instinct*. Londen/New York: Routledge. ISBN 978 0 415 40877 6, 280 pp., £ 20,99

JEF DEHING

Dire emotions and lethal behaviors — over ‘ijzingwekkende’ emoties en dodelijke gedragingen — kreeg een veelbelovende maar tegelijkertijd verontrustende inleiding mee door John Beebe, jungiaans analyticus. Veelbelovend omdat hij vertrekt van de vraag: ‘Wat doen wij als psychotherapeuten?’, en daarbij het eenvoudige antwoord geeft: ‘Wij luisteren naar emoties.’ Maar we hebben geen allesomvattende theorie over de emotie, aldus Beebe; we hebben ‘complexen, archetypen, projectieve en introjectieve identificaties, primitieve doodsangsten, niet gemetaboliseerde bèta-

elementen, specifieke configuraties van objectrelaties, narcistische woede, toxische schaamte, de ‘dode moeder’, demonische verdedigingsmechanismen die het getraumatiseerde zelf moeten beschermen. De argeloze lezer verwacht dan een bespreking van de theorieën van die verschillende auteurs. Kohut en Winnicott vond ik terug in de bibliografie, maar geen spoor van Bion, Freud, Klein of Green, noch van de objectrelationele richting (behalve dan een stukje van een casus van Guntrip). Maar ook was de inleiding verontrustend, omdat het boek van Stewart zou zorgen voor een eenmaking van al deze theorieën. Ik sta zelf huiverig tegenover allesomvattende psychologische theorieën die een volledige en definitieve verklaring van de psyche beloven. Dit druist ook heel erg in tegen de geest van Jung (Stewart is geen analyticus en ook geen lid van de IAAP, wel kinderpsychiater en psychotherapeut, maar citaten uit Jungs oeuvre vullen bijna de helft van zijn boek). Jung wilde, in navolging van William James, theorieën *niet* als oplossingen zien, maar als een programma voor méér werk: ‘Zo worden theorieën instrumenten, geen antwoorden op raadsels, waarin we kunnen gaan rusten’ (Jung 1913, p. 100), en: ‘Wetenschappelijke theorieën zijn slechts voorstellen over hoe men de dingen kan beschouwen’ (Jung 1913, § 241).

Hoe luidt nu deze algemeengeldige theorie die ons beloofd wordt? Stewart onderscheidt — in navolging van zijn broer L.H. Stewart — acht basisemoties (die hij telkens met een hoofdletter schrijft): Vreugde, Belangstelling, Verbazing, Angst, Droefheid, Verdriet, Kwaadheid, Minachting en Schaamte. Elk van deze aangeboren affecten (Stewart gebruikt de termen ‘emotie’ en ‘affect’ door elkaar) wordt uitgelokt door een bepaalde levensstimulus en uitgedrukt door een archetypisch beeld. Vreugde en Belangstelling, met hun dynamiek van Spel/Verbeelding en Nieuwsgierigheid/Exploratie, voeden het ‘Levensinstinct’.

Naast de broer van de auteur moeten